

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЧЕРНЯХІВСЬКА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА



УДК 930.1(477)«1950/1980»(031)(043)

**ДОВІДКОВО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ПРОЄКТИ
З ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х – ПОЧАТКУ 1980-х рр.:
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ, ІДЕОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ,
ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ**

07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
РУБЛЬОВ Олександр Сергійович,
Інститут історії України НАН України,
учений секретар.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ВЕРБА Ігор Володимирович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра історії
Центральної та Східної Європи, професор;

доктор історичних наук, професор
БОРЧУК Степан Миколайович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, факультет історії,
політології і міжнародних відносин, кафедра
всесвітньої історії, професор.

Захист відбудеться «24» вересня 2021 р. о 12:00 на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01. в Інституті історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, кімн. 620.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Інституту історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано «19» серпня 2021 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, професор



О. І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Суспільно-політична ситуація в Україні принаймні останнього десятиліття, а особливо з 2014 р. зумовила те, що у фокусі політичного життя опинилися проблеми особливостей історичного розвитку окремих, історично сформованих частин (регіонів) української національної території. Відтак гостро актуального значення набули питання регіональної й локальної історії, вивчення минулого й сучасного стану вітчизняних населених пунктів, їхнього складу населення, історії найменувань і перейменувань. Без знання цієї специфіки неможливо проводити зважену й збалансовану політику на загальнодержавному і регіональному рівнях, враховувати особливості розвитку окремих територій, уникати ймовірних конфліктів.

Тому цілком логічним є поглиблене вивчення передісторії й історії підготовки унікального видання у 26-ти томах – «Історії міст і сіл Української РСР» – наймасштабнішого довідково-енциклопедичного проєкту з локальної історії та історичного краєзнавства у республіканському та загальносоюзному форматах, з'ясування його здобутків та недоліків, деконструкція складного механізму взаємодії ініціативи «знизу», формалізованої на рівні академічної історичної спільноти Києва – Львова, з владною легітимізацією цієї ініціативи компартійною верхівкою республіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у межах планових наукових тем відділу історичної регіоналістики та відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України: 1) «Українсько-російське прикордоння: Донбас і Крим в історичній ретроспективі та сучасних реаліях» (2018 р., номер державної реєстрації 0117U002115); 2) «Соціальні процеси в українському суспільстві 1960–1980-х рр.: антропологічні та інституційні виміри» (2019–2021 рр., номер державної реєстрації 0118U007685).

Об'єктом дослідження є довідково-енциклопедичні проєкти з локальної історії у вітчизняній історичній науці та краєзнавстві другої половини 1950-х – початку 1980-х рр.

Предметом дослідження є багатотомний проєкт з історії населених пунктів УРСР – «Історія міст і сіл Української РСР» (у 26 томах) та його російськомовна версія – «История городов и сёл Украинской ССР» (14 томів).

Хронологічні рамки роботи охоплюють другу половину 1950-х – початок 1980-х рр. Нижньою межею є час виникнення й артикулювання у «листах трудящих» й академічному дискурсі суспільного запиту на вивчення історії населених пунктів України; верхньою – початок 1980-х рр.,

коли завершилася публікація 14 томів російської версії ІМІС. У разі необхідності здійснюються екскурси у період 1920-х – початку 1930-х рр., добу функціонування комісій порайонного дослідження історії України й історико-географічних установ ВУАН, а також період 1990-х – початку 2000-х рр., коли колишній керівник Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» П. Тронько та його співробітники не лише критично ревізували досвід виконання проєкту 1960-х – 1980-х рр., а й планували намір перевидати його з урахуванням нових реалій як багатотомне видання «Історія міст і сіл України».

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Української РСР (нині – незалежної Української держави) у її міжнародно визнаних кордонах.

Мета роботи полягає у тому, щоб на підставі наявної історіографії питання із залученням неопублікованих архівних матеріалів з'ясувати роль і значення довідково-енциклопедичних проєктів з локальної історії у вітчизняній науці другої половини 1950-х – початку 1980-х рр. на прикладі підготовки масштабного проєкту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах (1962–1974) та його російськомовної версії у 14-ти томах (1974–1983).

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати ступінь висвітлення теми в історіографії;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження, а також його теоретико-методологічні засади;
- з'ясувати передісторію проєкту багатотомної історії вітчизняних міст і сіл;
- охарактеризувати постанову ЦК КП України «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» » від 29 травня 1962 р. та «архівний етап» виконання проєкту;
- проаналізувати друге рішення ЦК КПУ у справі ІМІС від 5 лютого 1964 р. й мотивацію перенесення центру ваги науково-методичного супроводу проєкту на Інститут історії АН УРСР;
- виокремити причини загрози скасування проєкту наприкінці 1964 р. – на початку 1965 р.;
- з'ясувати особливості підготовки окремих томів багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» (Харківська, Полтавська, Кримська, Донецька і Луганська області, том «Київ»);
- визначити вплив рішення ЦК КПУ «Про стан підготовки і видання «Історії міст і сіл Української РСР» » від 18 жовтня 1967 р. на прискорення виконання проєкту;
- дослідити особистісний вимір виконання проєкту ІМІС на прикладі біографій М. Ткаченка, Я. Дашкевича та І. Бутича;

– проаналізувати підсумковий етап виконання проєкту (1970–1974), упорядкування діловодства Головної редколегії та обласних редколегій видання, формування тематичних фондів ІМІС у ЦДАЖР УРСР та державних архівах областей;

– розглянути особливості підготовки російськомовної версії ІМІС – «Истории городов и сёл Украинской ССР» (1974–1983).

Методи дослідження.

Під час виконання дисертаційного дослідження було використано як загальнонаукові методи (аналізу і синтезу, індукції та дедукції), так і конкретно наукові – історико-статистичний, логічний, порівняльного аналізу, історичної аналогії й історичної конфліктології. Роботу здійснено з дотриманням засад історизму та наукової об'єктивності, що дало змогу уникнути модернізації презентації історичного матеріалу й висунення надмірних вимог до учасників проєкту багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», які діяли у чітко окреслених хронологічних рамках й за наявності суспільно-політичної моделі радянського зразка другої половини 1950-х – першої половини 1980-х рр. з домінуванням жорстких приписів офіційної радянської історіографії.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена, з одного боку, чітко визначеною науковою метою й сукупністю окреслених завдань, з іншого – коректними й сучасними засобами їхнього розв'язання. Вона полягає у з'ясуванні обставин виникнення задуму, формалізації на рівні вищої компартійної номенклатури республіки 1962–1964 рр. з подальшою корекцією відповідними постановами ЦК КП України, перебігу підготовки як усього багатотомного проєкту «Історії міст і сіл Української РСР», так і специфіки його обласних томів.

У дисертаційному дослідженні **вперше**:

– встановлено та заповнено історіографічні лакуни в історії виникнення ідеї й реалізації наймасштабнішого вітчизняного проєкту з локальної історії 1960-х – 1980-х рр. – багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»;

– уперше комплексно реконструйовано механізм реалізації проєкту ІМІС у складній взаємодії верхівки компартійного істеблшменту УРСР – Головної редколегії й обласних редакційних колегій видання – авторських колективів окремих томів;

– доведено, що наявна й додатково виявлена джерельна база дає змогу достатньо повно відтворити обставини вмотивування й постановки проєкту ІМІС, його подальшої реалізації, а також є репрезентативною для вивчення і об'єктивного висвітлення обраної наукової проблеми;

– до наукового обігу впроваджено нові документи і матеріали з вітчизняних архівосховищ, що містять додаткову суттєву інформацію про роль окремих осіб у підготовці багатотомного видання;

– реконструйовано кризу проєкту наприкінці 1964 р. – на початку 1965 р. й загрозу його скасування, яку було усунуто лише завдяки особистому втручання Першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста;

– проаналізовано обставини й мотиви, специфіку підготовки російської версії видання й причини скасування проєкту.

Уточнено:

– причини асинхронності підготовки обласних томів «Історії міст і сіл Української РСР» й «несподіваної» першості Харківського та Полтавського томів проєкту (на противагу планованому первісно тому «Київ»), щільно пов'язані з тогочасним домінуванням «харківсько-полтавського угруповання» у верхівці номенклатури УРСР;

– просопографічний портрет осіб, які відігравали активну роль у долі проєкту та його реалізації (спробах припинення) – П. Шелеста, П. Тронька, Ю. Кондуфора, С. Пількевича, О. Мітюкова, О. Касименка, І. Бутича, І. Слабєєва, Я. Дашкевича, М. Ткаченка та ін.;

– роль і місце багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» у тогочасній вітчизняній історіографії, непересічне значення проєкту як потужного імпульсу для подальших студій з локальної історії й історичної регіоналістики;

– вади проєкту (насамперед ідеологічного характеру), зумовлені жорсткими рамками тогочасного офіційного радянського історіографічного дискурсу.

Набули подальшого розвитку положення про:

– необхідність подальшого поглибленого пошуку джерел із функціонування Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» після 1976 р. (наявні матеріали ЦДАВО України мають верхньою межею 1975 р.);

– потребу додаткового вивчення біографій активних виконавців проєкту вищої (Ю. Кондуфор, О. Мітюков, С. Пількевич, І. Слабєєв), середньої й нижчої ланки (І. Бутич, Я. Дашкевич, В. Маланчук як голова обласної редколегії Львівського тому);

– з'ясування мотивів дочасного припинення російського перевидання томів ІМІС й ролі у цьому політико-ідеологічних змін в СРСР часів «застою».

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що накопичений й проаналізований у дисертаційній роботі матеріал, а також авторські висновки й узагальнення суттєво поглиблюють сучасні знання з проблем вітчизняної регіональної й локальної історії, у деяких випадках обґрунтовують нетрадиційний погляд на роль тих або інших осіб у виконанні проєкту ІМІС. Матеріали дисертації можуть бути використані у подальшому вивченні проблем локальної історії й історичного краєзнавства, з'ясуванні особливостей формування й розвитку окремих частин

національної території; під час викладання у вищій та середній загально-освітній школі України курсів та спеціальних курсів із локальної історії й історичного краєзнавства, історії окремих населених пунктів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднено автором на міжнародних й всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференціях: «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: III Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька: Всеукраїнська науково-практична конференція» (м. Київ, 12 листопада 2015 р.); «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 25-річчю Незалежності України» (м. Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.); «Актуальні дослідження правової та історичної науки: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція» (м. Тернопіль, 11 березня 2021 р.); «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: Міжнародна науково-практична конференція» (м. Львів, 26–27 березня 2021 р.) (інтернет); Всеукраїнська наукова конференція «Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України» (інтернет) (м. Переяслав, 14 квітня 2021 р.), XXV Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (інтернет) (м. Харків, 19–21 квітня 2021 р.), V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (м. Бердянськ, 21–22 квітня 2021 р.), III Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні виміри української регіоналістики» (м. Ніжин, 22 квітня 2021 р.) (інтернет), Міжнародна науково-практична конференція «Архівістика: теорія, методика, практика» (інтернет) (м. Кам'янець-Подільський, 22–23 квітня 2021 р.), XI Міжнародна науково-теоретична інтернет-конференція «Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), XVIII Міжнародна наукова конференція «Південь України: етно-історичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (м. Одеса, 4 червня 2021 р.), а також доповідалися на засіданнях відділу історії державного терору радянської доби й відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України; методологічних семінарах (XXV Міжнародні Могилянські читання, 3–4 грудня 2020 р.) та розміщувалися на офіційному сайті Національного заповідника «Києво-Печерська лавра».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Всі результати й положення, що винесено на захист і становлять наукову новизну роботи, отримано здобувачем особисто.

Публікації. За темою дослідження здійснено 20 одноосібних публікацій, в тому числі 6 – у фахових виданнях з історичних наук, затверджених ДАК МОН України.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями та проблемно-хронологічним принципом дослідження. Робота складається із списку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, поділених на 17 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок, у тому числі основний текст – 193 сторінки. Список використаних джерел та літератури становить 351 позицію.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** до роботи обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, дослідницькі завдання, об'єкт та предмет дослідження, визначено хронологічні та географічні межі, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, подано відомості про апробацію результатів наукового пошуку та структуру праці.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано стан вивчення заявленої теми, з'ясовано джерельну базу роботи, представлено теоретико-методологічні засади дослідження.

Підрозділ 1.1. «Історіографія». Напрацювання з історії написання багатотомного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» з'являються ледь не з перших кроків його виконання, насамперед як науково-методичний супровід проєкту й на обґрунтування важливості його реалізації до 50-річчя «Великого Жовтня».

Відлік новітньої історіографії проєкту розпочинається з газетної публікації М. Ткаченка 1949 р. у друкованому органі ЦК КПУ «Радянська Україна» – «Написати історію наших міст і сіл». Десятиліття по тому ідея видання відродилася у статті-заклику «Створити історію міст Радянської України» в «Українському історичному журналі» львівського історика С. Білецького (1958), учня акад. І. Крип'якевича – як прилюдна друкована фіксація ініціативи львівської історичної школи, невдовзі підтримана київськими колегами.

Й надалі провідну роль у цьому процесі відігравали «Український історичний журнал» («УІЖ») і «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР» (з 1965 р. – «Архіви України»: науково-інформаційний бюлетень АУ УРСР, з 1974 р. – друкований орган Головного архівного управління при РМ УРСР), які регулярно інформували читачів про роботу над проєктом, вміщуючи теоретико-методичні, науково-практичні статті, інформаційні замітки про поточний стан підготовки томів видання, засідання обласних й Головної редакційної колегії ІМІС тощо. 1963–1966 рр. «УІЖ» у рубриці «До історії міст і сіл Радянської України» надрукував понад 50 статей, інформацій та повідомлень. Так, вже у № 2 «УІЖ» 1963 р. з'явилася теоретична стаття головного редактора Головної

редколегії проєкту П. Тронька – «До написання історії міст і сіл Радянської України» з розповіддю про початок роботи й основні теоретико-методологічні засади видання, санкціонованого ухвалою ЦК КП України. У редакційній статті часопису «Успішно завершимо роботу над «Історією міст і сіл Української РСР» » (1964, № 3) було викладено зміст другої за чергою постанови ЦК КП України (5 лютого 1964 р.) у справі ІМІС й внесені цим директивним документом зміни у структуру кожного тому видання.

У часописі «Архіви України» лише впродовж 1963–1970 рр. було опубліковано близько 50 статей і повідомлень з тематики підготовки багатомної «Історії міст і сіл Української РСР». У статті про стан та завдання історико-географічних досліджень в Україні, розміщеній у першому випуску «Українського історико-географічного збірника» (1971), І. Гуржій та О. Молодчиков виокремлювали з погляду історичної географії «унікальне видання у радянській історіографії» – багатотомну серію ІМІС, де вперше настільки докладно досліджено широке коло проблем історії й «сучасного суспільно-політичного, економічного і культурного життя трудящих республіки в тісних зв'язках з географічним середовищем». У наступному випуску «Українського історико-географічного збірника» було розміщено спеціалізовану статтю А. Кондрацького, присвячену саме історико-географічним аспектам багатотомного видання.

23–26 травня 1972 р. у Києві відбулася Всесоюзна наукова конференція «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР». Частину виступів учасників конференції, присвячену досвіду підготовки ІМІС, було опубліковано в «УІЖ» та «Архівах України». Наприкінці 1974 р. в «УІЖ» вийшла друком редакційна стаття «До завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» ».

1981 р. на виконання ухвали Головної редколегії ІМІС від 1974 р. побачила світ праця П. Тронька «Літопис дружби й братерства: З досвіду створення «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах» (російською мовою). У книзі було подано й періодизацію виконання проєкту: 1) організаційний етап (1962–1964) – опрацювання наукових та методичних засад видання, організаційні заходи; 2) підготовка нарисів і довідок, апробування й наукове редагування (1964–1967); 3) публікація томів ІМІС (1967–1974). Попри свою умовність, ця періодизація загалом прийнятна й донині.

Після обрання академіком АН УРСР (1978) й залишення урядової посади П. Тронько був віце-президентом АН УРСР (1978–1979), а 1979 р. очолив новостворений відділ історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, трансформований 1983 р. у відділення історико-краєзнавчих досліджень, яке повернулося до статусу відділу 1986 р. Серед напрямків роботи відділу/відділення була й подальша розробка проблем локальної історії, узагальнення досвіду підготовки багатотомної

«Історії міст і сіл Української РСР», що, зокрема, відбилося у статті співробітника відділення Ю. Данилюка про джерелознавчу цінність документів Головної редколегії ІМІС (1985). Їй у наступні роки історики та архівісти неодноразово зверталися до історичного досвіду підготовки масштабного проєкту з історії вітчизняних населених пунктів.

Насамперед варто виокремити публікації колишнього очільника Головної редколегії ІМІС акад. П. Тронька на початку 2000-х років, у яких критично переосмислено досвід виконання проєкту й накреслено перспективи на майбутнє. Висувалася ідея щодо перегляду, внесення доповнень й перевидання цієї праці вже за умов незалежної Української держави. В аналогічному ключі аналізували досвід ІМІС й молодші колеги Петра Тимофійовича. Так, у статті Ю. Данилюка «Дослідження історії міст і сіл України в контексті набутого досвіду» (2001) критично проаналізовано виконання проєкту ІМІС із позицій тогочасного історичного містознавства й регіонаознавства. У статті В. Лобурець представлено процес підготовки Полтавського тому видання (2001). У розвідці В. Бездрабко 2003 р. на прикладі досвіду Державного архіву Хмельницької області у підготовці обласного тому ІМІС першість у постанові проєкту взагалі віддано Архівному управлінню при РМ УРСР. Документи радянських спецслужб як джерело вивчення історії населених пунктів України проаналізовано у розвідці О. Бажана (2009). Йому ж належить й ювілейна стаття про проєкт ІМІС – «Краєзнавча енциклопедія України» (2012).

1992 р. в Інституті історії АН України створено відділ регіональних проблем історії України, завданнями якого стали розробка регіональних питань вітчизняної історії, осмислення проблем теорії і практики історичного краєзнавства, його ролі у формуванні національної самосвідомості українського народу. 2006 р. у структурі відділу виокремився Центр теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики (нині – відділ історичної регіоналістики) на чолі з проф. Я. Верменич. Роботу відділу сфокусовано на вивченні питань регіональної специфіки України, «ретроспективному дослідженні територіальної структури та прогнозування оптимальної моделі регіональної організації, вивченні історії регіонів як системоутворюючих цілісностей, дослідженні історії міських і сільських поселень, історії адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування».

Проф. Я. Верменич оприлюднила концептуальну статтю про багатотомну «Історію міст і сіл Української РСР» в «Енциклопедії історії України» (2005). Дослідниця зауважувала, що публікацію 1967–1974 рр. української версії ІМІС звично розглядали «як здобуток історичного краєзнавства». Натомість вона пропонувала оцінювати ІМІС ширше – за внеском авторського колективу «у розвиток історичної думки загалом та регіонаознавства та

локальної історії зокрема», адже самий факт згуртування стотисячного авторського колективу (від сільських учителів до професорів-істориків) був «завданням величезної складності», оскільки вкрай непросто було «виробити та витримати в усіх томах єдину схему відбору, пошуку й розташування матеріалів, єдині критерії їх оцінок». Відтак у виданні знайшли свою «біографію» «не лише міста та села, але й більші територіальні одиниці – райони, області», а широке громадське обговорення під час виконання проєкту й після його завершення дало змогу «виявити малодосліджені сюжети, стимулювало науковий пошук у галузі містознавства та пам'яткознавства».

Я. Верменич не вважала ІМІС ідеальним проєктом: «Канони радянської системи диктували «полегшені» підходи до висвітлення історичного процесу. Все, що не вкладалося в рамки схеми, просто опускалося. Натомість томи наповнювали найдрібнішими деталями діяльності місцевих партійних і комсомольських організацій. Штampi та заідеологізованість робили нариси про різні регіони, різні міста дивовижно схожими». Однак науковець оцінила проєкт ІМІС загалом позитивно: «З виходом у світ унікальної, величезної за обсягом праці Україна засвідчила високий фаховий рівень своєї регіоналістики й встановила своєрідний рекорд: жодна з тодішніх радянських республік видати щось подібне не змогла [...]. Для свого часу це видання стало справді унікальним і не мало аналогів у світі. Воно було єдиною працею в Україні, удостоєною Державної премії СРСР».

У ґрунтовній монографії івано-франківського дослідника С. Борчука «Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проєкти, виконавці, перспективи дослідження» (2014) окремий підрозділ «Красзнавча енциклопедія України – 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР» » присвячено характеристиці цього багатотомного видання. У підрозділі зроблено загальний огляд роботи над останнім. Автор слушно зауважив концептуальний стрижень ІМІС – марксистсько-ленінську напрямку видання й концентрування у викладі подій на т.зв. «пожовтневій» історії України, де більшовицький переворот у Петрограді 1917 р. брали за точку відліку «справжньої» історії України.

У праці С. Борчука загалом позитивно оцінено проєкт ІМІС, який уперше в історії української науки привернув увагу широких верств до регіонально-історичної проблематики, залучивши до участі у виданні людей різних професій і розкривши маловідомі сторінки історії вітчизняних населених пунктів. Статті й нариси видання містили різноманітну інформацію щодо соціально-економічного й культурно-освітнього стану міст і сіл УРСР, почасти подавали демографічну динаміку й навіть статистику втрат у роки т.зв. «Великої Вітчизняної війни». Відзначено дослідником й заідеологізованість матеріалу, втім, характерну для всіх видань Головної редакції

УРЕ. Однак, на переконання С. Борчука, багатотомна ІМІС, попри всі недоліки, й донині зберігає своє енциклопедичне значення.

З'явилися друком й окремі розвідки та монографічні дослідження, присвячені безпосереднім виконавцям проєкту ІМІС. Так, постаті довголітнього директора Інституту історії АН УРСР, заступника голови Головної редколегії ІМІС (з 1962 р.) й заступника головного редактора УРЕ з ІМІС із 1964 р. О. Касименка присвячено статті Р. Симоненка, Є. Складенка та П. Тронька. До постаті чільного ініціатора проєкту Івана Бутича неодноразово звертався І. Гирич тощо. У нашій публікації 2016 р. проаналізовано листування І. Бутича з його львівським колегою Я. Дашкевичем у контексті підготовки ІМІС. У монографії Ірини Петренко «Історик Віра Жук (1928–2008)» (2017) окремий розділ присвячено участі відомої полтавської дослідниці у підготовці регіонального тому ІМІС.

Окремі питання створення багатотомного видання з локальної історії України, участі у ньому певних виконавців знайшли відображення у дисертаціях. Так, розвиток громадських форм історичного краєзнавства в Україні з урахуванням історичного досвіду 1920-х – 1930-х рр. та досвіду проєкту ІМІС проаналізовано у кандидатській дисертації Юрія Данилюка (1991). Оглядовий нарис підготовки й написання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» у контексті краєзнавчого руху в Україні 1950-х – 1990-х рр. представлено у кандидатській дисертації Оксани Савчук (1997). Окремі аспекти розвитку регіонального історичного краєзнавства на Поділлі 1950-х – 1980-х рр., поєднання його академічних й громадських форм, підготовки обласних томів ІМІС Подільського регіону висвітлено у статті Андрія Каньоси, присвяченій громадським ініціативам 1960-х – 1970-х рр. під час підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» (1999), та його ж кандидатській дисертації (2000).

Постать багатолітнього директора Інституту історії АН УРСР, заступника голови Головної редколегії ІМІС й 1964–1971 рр. – заступника головного редактора УРЕ з ІМІС О. Касименка висвітлено у кандидатській дисертації Наталії Завалко «О. К. Касименко (1905–1971 рр.): український історик і влада» (2013). У заключному розділі роботи Н. Завалко проаналізовано працю вченого у Головній редколегії ІМІС.

Однак вищенаведена історіографія питання, на наш погляд, лише фрагментарно висвітлює заявлену нами тему дослідження, концентруючи увагу переважно на громадських формах краєзнавчого руху у республіці або Подільському регіоні 1950-х – 1980-х рр. Серед постатей провідних учасників багатотомного видання більшість публікацій присвячено керівникові проєкту – акад. АН УРСР П. Троньку, а також його заступнику – О. Касименку. Менше уваги приділено одному з ініціаторів і рушійних сил початкового

етапу ІМІС – І. Бутичу. Залишаються в історіографічній тіні, або й зовсім обійдені увагою дослідників інші чільні виконавці проєкту.

У публікаціях дисертантки проаналізовано містознавчі аспекти проєкту ІМІС, висвітлено маловідомі біографічні деталі життя діяльних учасників багатотомного видання – І. Бутича, Я. Дашкевича, О. Касименка, зацікавленого спостерігача М. Ткаченка, з'ясовано обставини загрози скасування проєкту наприкінці 1964 р., особливості підготовки його окремих томів («Київська область», «Кримська область», «Луганська область») тощо.

Підрозділ 1.2. «Джерельна база».

Джерельна база роботи поділяється на дві нерівні частини: неопубліковані архівні джерела й джерела опубліковані – збірники документів і матеріалів, епістолярій учасників проєкту й фрагментарно спогади.

У *Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України* (ЦДАВО України) опрацьовано матеріали кількох архівних фондів:

Насамперед йдеться про профільний фонд № 4633 – «Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР (колекція)». Так, у його описі 1 справ постійного зберігання за 1962–1976 рр. містяться матеріали Головної редакційної колегії проєкту, що поділяються на складники: організаційно-розпорядчі документи 1962–1976 рр.; документи про участь міністерств, відомств, наукових установ у підготовці видання за цей же період; документи щодо організації роботи з написання томів ІМІС обласними редколегіями 1962–1974 рр.; документи про організацію й проведення Всесоюзної наукової конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР» (м. Київ, 23–26 травня 1972 р.). У другому описі цього ж фонду сконцентровано документи (переважно протоколи засідань) відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР 1963–1973 рр. У найчисленнішому за кількістю справ (1 795) третьому описі фонду містяться документи профільної редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції УРЕ АН УРСР 1964–1974 рр.: рукописи вступних нарисів обласних томів, тексти нарисів й довідок про окремі населені пункти, а також ці ж тексти після першої й наступних редакторських правок.

Матеріали профільного фонду № 4633 доповнюють документи інших фондів ЦДАВО України. Насамперед йдеться про фонд № 2 – «Рада Міністрів Української РСР», оскільки голова Головної редколегії ІМІС П. Тронько був заступником Голови РМ УРСР (1961–1978) і як високопосадовець використовував адміністративний ресурс для протегування проєкту ІМІС. У фонді № 14 – «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР» (з 22 квітня 1974 р. – Головне архівне управління при РМ УРСР) – представлено документальні матеріали про участь республіканського архівного відомства в ініціюванні та виконанні проєкту ІМІС, внесок його керівників

(С. Пількевича, О. Мітюкова, І. Бутича), співробітників обласних державних архівів УРСР у підготовку «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах.

Значний інтерес у контексті досліджуваної теми становлять документи ще одного профільного фонду ЦДАВО України – фонду № 4750 – «Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР, м. Київ». У матеріалах фонду фрагментарно представлено й документи Головної редколегії ІМІС, листування щодо підготовки окремих томів багатотомника тощо.

У дисертації також використано матеріали *Центрального державного архіву громадських об'єднань України* (ЦДАГО України).

Так, серед матеріалів фонду № 1 – «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ) (1918–1991)» опрацьовано документи опису № 6 – «Протоколи засідань Політбюро ЦК та матеріали до них». Серед них надзвичайно важливими для розкриття заявленої нами теми є рішення Президії (Політбюро) ЦК КП України від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» » (спр. 3401); ухвала Президії ЦК КПУ від 5 лютого 1964 р. «Про доповідну записку тов. Скаби А. Д., Тронька П. Т. і Касименка О. К. про хід виконання постанови ЦК КП України від 29 травня 1962 р. № 16/18-з «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» » (спр. 3692); постанова Політбюро ЦК КП України від 18 жовтня 1967 р. «Про стан підготовки і видання «Історії міст і сіл Української РСР» » (спр. 4069). В описі № 10 фонду № 1 – «Загальний відділ. Протоколи засідань Політбюро та Секретаріату ЦК КПУ (1968–1980)», який є продовженням опису № 6 щодо матеріалів Президії/Політбюро ЦК КП України, виявлено постанову Політбюро ЦК КПУ від 11 червня 1974 р. «Про завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» », згідно з якою не лише підбито підсумок виконання української версії ІМІС, а й ухвалено рішення щодо публікації низки томів проекту у російській версії (спр. 1713).

Дисертантка використала у роботі й інші матеріали ЦДАГО України, які допомогли з'ясувати ідеологічно-пропагандистську мотивацію підтримки проекту вищим компартійним керівництвом УРСР, зрозуміти періодичні зміни у складі Головної редакційної колегії ІМІС, проаналізувати владні заходи щодо прискорення підготовки видання й піднесення його фахового рівня.

У фондах *Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України* (ЦДАМЛМ України) опрацьовано документи фонду № 256 – «Ткаченко Микола Михайлович (1893–1965), історик і літературознавець».

Вихованець Кафедри історії України М. Грушевського, автор численних ґрунтовних розвідок з історії вітчизняних міст й локальної історії

періодів Середньовіччя й Раннього нового часу, учений секретар ефемерної Комісії з історії міст і сіл АН УРСР 1949 р., М. Ткаченко був сполучною ланкою між історико-географічними й містознавчими структурами ВУАН 1920-х – початку 1930-х й АН УРСР кінця 1940-х рр. та проєктом ІМІС 1960-х рр. Однак ані керівництвом Інституту історії АН УРСР (О. Касименком), ані Головною редколегією «Історії міст і сіл Української РСР» (П. Троньком), попри неодноразові «пропозиції послуг», його так і не було залучено до виконання проєкту. У матеріалах особового фонду М. Ткаченка у ЦДАМЛМ України зберігаються рукописи й окремі відбитки його друкованих праць з регіональної історії України 1920-х – 1930-х рр.; листування вченого із Президією АН УРСР й керівництвом Інституту історії з питань підготовки праць з локальної історії республіки; кореспонденція з редакціями обласних газет про вміщення у них статей з історії міст і сіл УРСР тощо. Значний інтерес становлять щоденникові нотатки Миколи Михайловича з характеристикою академічного життя 1950-х – першої половини 1960-х рр., зокрема щодо його взаємин із директором Інституту історії АН УРСР О. Касименком та керівником Головної редколегії видання П. Троньком.

В *Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* (ІА НБУВ) досліджено матеріали фонду № 429 – «Тронько Петро Тимофійович (12.07.1915–12.09.2011). Історик. Академік (1978)». Фонд нараховує 6 описів, які складаються з 904 одиниць зберігання за 1908–2013 рр. Тут зібрано різноманітні матеріали: наукові праці академіка (статті, брошури, монографії, доповіді й тези доповідей, відгуки й рецензії); біографічні документи; документи щодо діяльності у НАН України, роботи у міжнародних наукових комісіях та комітетах у галузі охорони й відтворення пам'яток культурної спадщини, у царинах історичного краєзнавства, видавничої та редакційної діяльності та ін. Серед останніх – документи про участь у підготовці та виданні серії книг «Історія міст і сіл Української РСР» (1961–1976).

Матеріали *Наукового архіву Інституту історії України НАН України* (НА ІУ НАН України) дали можливість простежити виникнення ідеї й ініціювання запуску проєкту багатотомного видання з історії населених пунктів республіки (спершу – як історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Радянської України»), обговорення цього задуму на засіданні відділу допоміжних історичних дисциплін 10 березня 1960 р. й робочої Вченої ради установи 27 квітня 1960 р.; презентацію проєкту багатотомної ІМІС у доповіді його керівника П. Т. Тронька на Вченій раді установи 28 травня 1963 р. – «До написання історії міст і сіл Радянської України»; створення у вересні 1963 р. й функціонування спеціалізованого підрозділу – відділу історії міст і сіл УРСР, участь його співробітників у науково-методичному

супроводі підготовки й апробації томів ІМІС; виявити й проаналізувати робоче листування керівництва Інституту й відділу ІМІС з апаратом ЦК КП України, Президією АН УРСР, Головною редколегією видання, профільною редакцією УРЕ з питань поточної й перспективної підготовки томів.

Друга група джерельних матеріалів – опубліковані збірники документів і матеріалів, листування, мемуари. Однак обсяг цього джерела інформації, який становить інтерес для заявленої теми дослідження, вкрай обмежений.

Так, у збірнику документів і матеріалів «Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977)» (2007) опублікована «Доповідна записка про хід виконання постанови ЦК КП України від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» » від 1 лютого 1964 р. авторства А. Скаби, керівника проєкту ІМІС П. Тронька та директора Інституту історії АН УРСР О. Касименка, а також «Витяг з протоколу № 58 засідання Президії ЦК КПУ від 5 лютого 1964 р. – про меморандум А. Д. Скаби, П. Т. Тронька та О. К. Касименка у справі підготовки багатомної «Історії міст і сіл Української РСР» ».

Важливим джерелом інформації про підготовку видання є опубліковане листування (2012) одного з ініціаторів та відповідальних за реалізацію проєкту (до 1964 р.) від Архівного Управління при Раді Міністрів УРСР І. Бутича та на той час рядового виконавця ІМІС, львівського історика Я. Дашкевича. Ця кореспонденція дає змогу поглянути на масштабне видання «зсередини», оскільки у листах характеризувався не лише поточний стан проєкту, а й містилися варті уваги оціночні судження (досить критичні). Цікавий погляд на генезу багатотомного видання містять спогади колишнього Першого секретаря ЦК КП України (1963–1972) П. Шелеста. Так, у квітні 1989 р. в інтерв'ю журналу «Київ», відповідаючи, чи справді він був «одним із натхненників створення унікальної краєзнавчої енциклопедії України – двадцятишеститомної історії міст і сіл», П. Шелест стверджував, що «ідея такої величезної всенародної енциклопедії» народилася у нього, мовляв, ще під час перебування на посаді першого секретаря Київського обкому партії.

Попри фрагментарність й нечисленність опублікованих документів і матеріалів, виявлених дисертанткою архівних матеріалів цілком достатньо для належного аналізу заявленої теми.

Важливим джерелом інформації у процесі здійснення наукового пошуку стали комплекти томів багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» – у її автентичній українській версії (26 томів) та російськомовному виданні (14 томів).

Підрозділ 1.3. «Методологія дослідження».

У процесі наукового пошуку було використано як загальнонаукові, так і конкретно наукові методи.

Так, завдяки методам аналізу й синтезу вдалося проаналізувати численні запити «з місць», які стали масовим явищем у часи хрущовської «відлиги», щодо вивчення питань локальної історії – «історії міст і сіл», що з боку академічних соціогуманітаріїв й споріднених з ними республіканських відомств (насамперед Архівного управління при РМ УРСР) було синтезовано у проєкті багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Ці методи застосовано й під час реконструкції взаємин у ієрархізованій структурі: Головна редколегія ІМІС – обласні редколегії – районні комісії видання – колективи авторів – окремі автори. Використано також метод індукції (рух пізнання від конкретного до загального), так і зворотний метод дедукції. Історико-статистичний метод знадобився під час аналізу численного цифрового матеріалу, представленого у виданні, під час обрахунку кількості томів ІМІС, виданих щороку, авторського й допоміжного персоналу, залученого для виконання проєкту та ін.

Порівняльно-історичний метод й метод історичної аналогії дозволив провести аналогії й порівняння з окремими спробами виконання проєктів з локальної історії України XIX ст., історико-географічними проєктами ВУАН 1920-х – першої половини 1930-х рр., спробою реанімації задуму історії населених пунктів УРСР другої половини 1940-х рр. й, нарешті, проєктом ІМІС. Крім вертикального виміру застосування порівняльно-історичного методу, задіяно й горизонтальний – для порівняння української й російської версій видання. Методи історичної конфліктології найвиразніше застосовано під час реконструкції надзвичайно складного процесу підготовки найпроблемнішого тому ІМІС – «Кримська область».

Отже, комплексне використання загальнонаукових та спеціальних наукових методів уможливило системне висвітлення проблеми довідково-енциклопедичних проєктів з локальної історії у вітчизняній історичній науці другої половини 1950-х – початку 1980-х рр. на прикладі підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР».

Розділ 2 «Гене́за й організа́ційний етап підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «*Передісторія проєкту багатотомної історії вітчизняних міст і сіл*» презентовано виникнення задуму підготовки багатотомного енциклопедичного видання з локальної історії України. Його ініціатором був відомий львівський історик – акад. І. Крип'якевич, директор Інституту суспільних наук АН УРСР. Задум створення історико-географічного словника України підтримали його київські колеги – відповідальний редактор «Українського історичного журналу» Ф. Шевченко, директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко, начальник Архівного управління (АУ) при Раді Міністрів УРСР С. Пількевич й начальник науково-видавничого відділу АУ І. Бутич. 1960 р. ідею багатотомного проєкту «Соціалістичні міста і села

Радянської України» схвалила Вчена рада Інституту історії АН УРСР, спрямувавши відповідне подання до ЦК КП України. Однак компартійний апарат не поспішав з ухваленням відповідного рішення.

Відтак ініціативу перебрало на себе керівництво АУ, очільник якого С. Пількевич 24 лютого 1961 р. звернувся до секретаря ЦК КПУ з ідеології А. Скаби, доповівши, що архівне відомство УРСР «провело певну роботу в справі підготовки довідника з історії міст і сіл Української РСР». Він просив підтримати видання, санкціонувати створення Головної та обласних редколегій ІМІС. 29 травня 1962 р. було ухвалено відповідне рішення ЦК, про що йдеться у підрозділі 2.2. *«Постанова ЦК КП України «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» » від 29 травня 1962 р. та «архівний етап» виконання проєкту».*

У підрозділі 2.3. *«Рішення ЦК КПУ від 5 лютого 1964 р. й перенесення центру ваги науково-методичного супроводу проєкту на Інститут історії АН УРСР»* з'ясовано причини, що змусили апарат ЦК Компартії України перенести центр науково-методичного забезпечення енциклопедичного видання з історії населених пунктів республіки до Інституту історії АН УРСР, де було створено профільний відділ з історії міст і сіл.

У підрозділі 2.4. *«Загроза скасування проєкту наприкінці 1964 р. – на початку 1965 р.»* проаналізовано «Довідку про деякі питання щодо видання історії міст і сіл України на громадських засадах», яку 3 грудня 1964 р. завідувач відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ Г. Шевель та очільник відділу науки і культури ЦК Ю. Кондуфор адресували Першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту. У документі акцентовано на низці недоліків проєкту на тлі насамперед «громадських засад» його підготовки й доводячи фінансову збитковість видання. Критиковано й невідповідний науковий рівень частини підготовлених нарисів, недостатньо кваліфікований склад низки обласних редколегій, незадовільні темпи підготовки, а відтак й неможливість завершити проєкт до 50-річчя «Великого Жовтня». Отже, було запропоновано зупинити підготовку видання, обмежитися публікацією кращих текстів як серії брошур Товариства «Знання» тощо. Проєкт ІМІС врятували його «куратор», секретар ЦК з ідеології А. Скаба та особисте втручання Першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста.

Розділ 3 «Підготовка окремих томів» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Первісток проєкту – том «Харківська область». Полтавський том ІМІС»* з'ясовуються обставини, чому саме ці два обласних томи підготували першими, порушивши попередньо заплановану черговість виходу томів ІМІС. Висувається припущення, що, крім кваліфікованих складів обласних редколегій і авторських колективів томів, архівних переваг колишньої столиці УРСР – Харкова, на оперативну появу саме цих книг ІМІС вплинуло «харківсько-полтавське угруповання» уродженців цих

регіонів у керівництві ЦК КПУ й Головній редколегії проєкту (М. Підгорний, П. Шелест, А. Скаба, П. Тронько та ін.).

Підрозділ 3.2. «Постанови ЦК КПУ 1967 р. про видання енциклопедичної літератури у республіці та їхній вплив на проєкт ІМІС» присвячено висвітленню обставин ухвалення рішень ЦК КП України «Про підготовку і видання енциклопедичної літератури в республіці» (18 лютого)» й «Про стан підготовки і видання «Історії міст і сіл Української РСР»» (18 жовтня 1967 р.) та їхньому впливові на прискорення виконання проєкту.

У *підрозділі 3.3. «Столичний том проєкту: труднощі підготовки тому «Київ»»* з'ясовуються причини «маргіналізації» первісно загального тому «Київ» й відтермінування оприлюднення у ньому вступної редакційної статті до усього видання.

Специфічні особливості підготовки томів Донецького регіону розкрито у *підрозділі 3.4. «Донецький і Луганський томи багатотомника»*.

Найпроблемніший книзі видання присвячено *підрозділ 3.5. «Особливості підготовки Кримського тому «Історії міст і сіл Української РСР»»*, де з'ясовано ідеологічно-пропагандистські чинники, що вкрай уповільнили підготовку регіонального тому.

Розділ 4 «Особистісний вимір підготовки багатотомника з локальної історії» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 4.1. «На маргінесі проєкту: Микола Ткаченко»* проаналізовано сторінки біографії відомого історика, археографа, архівіста, джерелознавця й шевченкознавця Миколи Михайловича Ткаченка (1893–1965), колишнього аспіранта Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН. Ще у 1920-х рр. він опублікував низку розвідок з історії міст і сіл України XVII–XVIII ст., а впродовж другої половини 1940-х – у 1950-х рр. закликав досліджувати локальну історію УРСР, проте, попри високу наукову кваліфікацію, його так і не залучили до участі у виконанні проєкту.

У *підрозділі 4.2. «Проєкт ІМІС у листуванні Ярослава Дашкевича з Іваном Бутичем (1961–1981)»* на підставі двадцятилітньої кореспонденції львівського історика й археографа, учасника підготовки регіонального тому ІМІС Ярослава Дашкевича (1926–2010) з його київським колегою, одним із ініціаторів видання Іваном Бутичем (1919–2007) представлено не лише маловідомі подробиці виконання проєкту, а й наведено гостро критичні оцінки видання (переважно львівським кореспондентом).

Розділ 5 «Завершення роботи над багатотомною «Історією міст і сіл Української РСР»» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 5.1. «Підведення підсумків проєкту»* проаналізовано завершальний етап підготовки україномовної версії 26-томного видання, який було підсумовано 1974 р. не лише у неопублічній документації Головної редколегії ІМІС та ідеологічних відділів ЦК КП України, а й відкрито

охарактеризовано у фахових виданнях (насамперед в «УІЖ») й масових часописах.

Заходи, спрямовані на упорядкування пов'язаної з виданням документації та її належне зберігання висвітлено у *підрозділі 5.2. «Упорядкування ділової документації й формування архівних колекцій проєкту ІМІС»*.

У завершальному *підрозділі 5.3. «Російськомовна версія багатотомника»* проаналізовано мотивацію, специфіку підготовки й результати створення російськомовної версії «Истории городов и сёл Украинской ССР» (1974–1983), яка, на противагу навіть ідеологічно забарвленій україномовній попередниці, вирізнялася ще більшою заідеологізованістю, властивою добі «застою».

ВИСНОВКИ

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, що винесено на захист:

Проблеми локальної історії України 1950-х – 1980-х рр. представлено низкою історико-краєзнавчих популярних публікацій про окремі населені пункти УРСР. Ці питання на академічному рівні концентрувалися на висвітленні окремих аспектів підготовки чи загальній характеристиці масштабного республіканського проєкту – багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. Проте ці публікації лише фрагментарно розкривали заявлену тему дослідження, зосереджуючись назагал на громадських формах краєзнавчого руху у республіці або Подільському регіоні 1950-х – 1980-х рр. Серед постатей чільних учасників ІМІС більшість публікацій присвячено керівникові проєкту П. Троньку та його заступнику – директору Інституту історії АН УРСР О. Касименку. Менше уваги приділено одному з ініціаторів й рушійних сил «архівного етапу» ІМІС – І. Бутичу. Інші чільні виконавці проєкту все ще перебувають в «історіографічній тіні».

Публікації дисертантки присвячено заповненню виявлених нею історіографічних лакун.

Джерельну базу дослідження представлено насамперед низкою спеціалізованих й загальних фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України й ЦДАМЛМ України, а також особовим фондом П. Тронька в Інституті архівознавства НБУВ. Науково-методичний й науково-організаційний супровід проєкту ІМІС проаналізовано за матеріалами Наукового архіву Інституту історії України НАН України.

Масив опублікованих джерел представлено передусім томами «Історії міст і сіл Української РСР» (1967–1974 рр.; 26 томів) й російської версії проєкту – «Истории городов и сёл Украинской ССР» (1974–1983 рр.; 14 томів). Решту опублікованих матеріалів, дотичних до історії ІМІС, об'єднано одиницями.

Теоретико-методологічні засади дослідження, використання сучасної наукової методології, наявної історіографії питання й широкої (насамперед неопублікованої) джерельної бази дозволили всебічно й об'єктивно дослідити заявлену тему наукового пошуку, сформулювати зважені висновки, дати практичні рекомендації.

У роботі проаналізовано емпіричні факти з історії суспільних настроїв доби «хрущовської відлиги», коли у фокусі зацікавлень громадськості опинилися й питання історії «малої батьківщини» – конкретних населених пунктів УРСР, її міст і сіл, що у поєднанні з ініціативою академічних істориків (акад. І. Крип'якевич, П. Гудзенко, Ф. Шевченко, почасти – О. Касименко) та архівних високопосадовців (С. Пількевич, І. Бутич) покликала до життя проєкт довідково-енциклопедичного видання з локальної історії. Первісно цей задум презентували співробітники відділу допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР як проєкт багатотомного історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Радянської України». Ініціативу відділу 27 квітня 1960 р. схвалила Вчена рада Інституту історії, проте її спершу не підтримав апарат ЦК КП України. Вдруге це питання порушив керівник Архівного управління при РМ УРСР С. Пількевич у листі до секретаря ЦК А. Скаби від 24 лютого 1961 р., який санкціонував розгортання роботи архівістів республіки над енциклопедичним виданням з локальної історії, не маючи ще навіть формального рішення ЦК КП України у цій справі. Розпочався нетривалий «архівний етап» реалізації проєкту ІМІС.

29 травня 1962 р. ЦК Компартії України ухвалив постанову про підготовку «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах й створення Головної редколегії на чолі з заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Троньком. Виконання проєкту поділяється на етапи: організаційно-підготовчий (1962 р. – весна 1964 р.); наступний (весна 1964 р. – осінь 1967 р.) – написання історичних нарисів і довідок, апробація й наукове редагування текстів; третій етап (1967 р. – початок 1974 р.) – доопрацювання текстів й публікація томів ІМІС. До окремого, четвертого етапу (1974–1983) слід віднести публікацію російськомовної версії видання (14 томів) – «Истории городов и сёл Украинской ССР».

Невдовзі після початку виконання проєкту довелося вносити корективи в організацію роботи й науково-методичний супровід видання. 1 лютого 1964 р. ЦК КПУ було спрямовано доповідну за підписами секретаря ЦК А. Скаби, голови Головної редколегії П. Тронька й директора Інституту історії АН УРСР О. Касименка. 5 лютого 1964 р. звернення розглянула Президія ЦК КПУ, ухваливши другу в історії проєкту ІМІС постанову ЦК.

Наприкінці 1964 – на початку 1965 рр. виникла криза проєкту. 3 грудня 1964 р. завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК КП України Г. Шевель

й керівник відділу науки і культури ЦК, член Головної редколегії ІМІС Ю. Кондуфор адресували Першому секретареві ЦК КП України П. Шелесту «Довідку про деякі питання щодо видання історії міст і сіл України на громадських засадах». Автори наголошували на затратному характері видання, неможливості його виконання до 1967 р., скороченні кількості населених пунктів України, які мали первісно представити у ньому, неналежному авторському складі тощо. Пропонували скоротити обсяг багатотомника й використати лише частину вже опрацьованих матеріалів. Проєкт замість історико-краєзнавчого мав набути економічно-географічне спрямування. Частину матеріалів належного рівня пропонували надрукувати брошурами у серії «З історії міст і сіл України», деякі матеріали використати в експозиціях краєзнавчих музеїв, для викладання історії в школах. Капітулянтську пропозицію Г. Шевеля – Ю. Кондуфора не підтримали секретарі ЦК КП України А. Скаба та П. Шелест. Виконання проєкту тривало.

З'ясовано причини асинхронності підготовки обласних томів «Історії міст і сіл Української РСР» й першості Харківського та Полтавського томів проєкту (замість первісно планованого тому «Київ» із вступною статтею та настановами Головної редколегії до всього видання), щільно пов'язаних із тогочасним домінуванням «харківсько-полтавського угруповання» у верхівці номенклатури УРСР. Гіпотезу дисертантки підтверджено й вміщенням інформації про рідні населені пункти лідерів цього угруповання (М. Підгорного, П. Шелеста, А. Скаби, П. Тронька) й згадками там про них як про «успавлених уродженців».

У другій половині 1960-х рр. нарешті налагодилася поява друком томів видання, було опрацьовано механізм підготовки й рецензування текстів обласних історико-економічних нарисів, нарисів і довідок про населені пункти. Було усталено склад обласних редколегій. З 1967 р. публікація томів ІМІС стала регулярною: 1967 р. вийшли два перших томи; 1968 р. – 3; 1969 р. – 4; 1970 р. – 3; 1971 р. – 4; 1972 р. – 5; 1973 р. – 4. 1974 р. з'явився заключний том – «Кримська область» – одразу в українській та російській версіях.

Серйозним гальмом успішного виконання проєкту була гіпертрофована увага у ньому на радянському періоді історії міст і сіл, який, згідно з директивними настановами видання, слід було презентувати винятково помпезно-парадно. Наявність численних «білих плям» у радянській історії СРСР загалом й історії УРСР зокрема істотно утруднювали написання текстів, змушували авторів до «лакування» сучасності й нещодавнього минулого.

Особистісний вимір учасників виконання проєкту ІМІС презентовано відповідними фрагментами біографій трьох вітчизняних учених, які різнилися не лише власною участю/неучастю у багатотомному виданні, а й

доволі специфічним ставленням чи сприйняттям/несприйняттям ідеї ІМІС та її реалізації. Так, М. Ткаченко презентував старшу генерацію вітчизняних істориків, був одним з небагатьох учілих «грушев'янців», сполучною ланкою між історико-географічними дослідженнями ВУАН 1920-х – 1930-х рр., задумом підготовки історії міст УРСР другої половини 1940-х рр. й сучасним йому проєктом ІМІС. Утретє він повернувся до академічного життя 1952 р. Але і цього разу зазнав дискримінації – висококваліфікований історик став старшим науковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, знаним шевченкознавцем. Захист його докторської дисертації з історії тривалий час блокували колеги по «цеху» – керівництво Інституту історії АН УРСР. Його пропозицію створення багатотомної історії населених пунктів республіки, оприлюднену ще 1949 р., так і не «почули» упродовж наступного десятиліття, хоча він неодноразово звертався до академічного керівництва. Навіть після офіційної формалізації 1962 р. проєкту ІМІС кваліфікація Миколи Михайловича знову ж таки виявилася непотрібною.

Відомий львівський історик Я. Дашкевич більшу частину свого наукового життя працював у несприятливих умовах, оскільки на ньому тяжіло тавро колишнього політичного в'язня. Проте він відіграв помітну роль у підготовці Львівського тому ІМІС. Його кореспонденція з однією з ключових постатей проєкту – І. Бутичем – дозволила з'ясувати чимало нюансів в історії багатотомника. Я. Дашкевич з плином часу дедалі більше дистанціювався від «Історії міст і сіл Української РСР» й власної невдалої, на його думку, участі у цьому «невдалому» проєкті.

«Каменем спотикання» для виконання багатотомника стало «кримське» або «кримськотатарське питання», точніше – злочинна акція сталінського режиму 1944 р. з депортацією з півострова багатьох його корінних мешканців й заселення цієї території прибульцями. Опір російськомовної й російської етнічно партійної номенклатури Кримської області не лише викликав на завершальному етапі проєкту постановку питання про двомовне видання регіонального тому – лівова частка російською, істотно менша – українською мовами, а й спонукав на тлі загальносоюзного й республіканського політико-ідеологічного тренду на русифікацію й формування «нової історичної спільноти – радянського народу» до плекання задуму публікації російськомовної версії принаймні частини томів ІМІС.

Започатковану 1974 р. російськомовну серію ІМІС готували у гіршій політико-ідеологічній атмосфері, аніж її «українську» попередницю. Відбулися негативні зміни у верхівці республіканської компартійної номенклатури, коли на зміну толерантному до українських культурних проєктів П. Шелесту прийшов русифікатор В. Щербицький, а ідеологічну цензуру 1972–1979 рр. забезпечував відомий борець з «українським буржуазним

націоналізмом» В. Маланчук, секретар ЦК КП України з ідеології, нещодавній голова обласної редколегії Львівського тому ІМІС. Саме він пильнував «ідеологічно правильне» наповнення російськомовної версії проєкту. Атмосфера доби «застою» з властивим для неї культом Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва вплинула на ілюстративний ряд й змістове наповнення томів російського сегмента ІМІС.

Проект ІМІС, попри свій «помпезно-парадний» характер (Я. Дашкевич), був вигідний не лише владі. Завдяки йому широкі верстви населення залучилися до регіонально-історичної проблематики, відкрили для себе маловідомі сторінки вітчизняної локальної історії. Ця «краєзнавча енциклопедія» зберігає й до сьогодні своє енциклопедичне значення, залишаючись унікальним джерелом знань із низки тем, особливо щодо історії регіонів України та їхніх населених пунктів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових, внесених до наукометричних баз даних, закордонному виданнях:

1. Черняхівська О. До передісторії вітчизняної історичної урбаністики: містознавство у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР». *Регіональна історія України: Збірник наукових статей / редкол.: В. Смолій (голов. ред.), Я. Верменич (відп. ред.) та ін.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Вип. 9: До 100-річчя від дня народження академіка НАН України П. Т. Тронька. С. 277–300.

2. Черняхівська О. Між академічною наукою та краєзнавством: науково-організаційна діяльність Олександра Касименка щодо підготовки багатотомної «Історії міст і сіл УРСР». *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія.* 2016. № 2. С. 109–116.

3. Черняхівська О. Між оптимізмом та скепсисом: проєкт «Історії міст і сіл Української РСР» у листуванні Ярослава Дашкевича з Іваном Бутичем (1961–1981). *Регіональна історія України: Збірник наукових статей / редкол.: В. Смолій (голов. ред.), Я. Верменич (відп. ред.) та ін.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 10: До 80-річчя Інституту історії України НАН України. С. 231–248.

4. Черняхівська О. Історик і шевченкознавець М. Ткаченко: призабутий ініціатор проєкту багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». *Український історичний журнал.* 2018. № 3. С. 154–175. (Видання внесено до міжнародних баз Crossref (США), Google Scholar (США)).

5. Черняхівська О. М. У витоків енциклопедичного проєкту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки» / редкол.: С. Орлик (гол. ред.) та ін.* Переяслав

(Київська обл.), 2021. № 11. С. 205–225. (Збірник внесено до міжнародних баз Crossref (США), Google Scholar (США), ResearchBIB Academic Resource Index, UlrichsWEB Global Serials Directory).

6. Черняхівська О. М. Том «Луганська область» енциклопедичного багатотомника «Історія міст і сіл Української РСР»: особливості підготовки. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки)*: Збірник наукових праць. Старобільськ, 2021. № 4 (342). С. 70–83. (Збірник внесено до міжнародних баз Crossref (США), Google Scholar (США)).

7. Черняхівська О. Багатотомник «Історія міст і сіл Української РСР»: загроза ліквідації проєкту наприкінці 1964 – на початку 1965 рр. *Rocznik Bołchowitipowski = Болховітиновський щорічник 2017/2018* / Redaktor odpowiedzialny Kostiantyn Krainii. Poznań ; Kijów, 2019. S. 325-341.

8. Черняхівська О. М. Особливості завершального етапу реалізації унікального енциклопедичного проєкту «Історія міст і сіл Української РСР» (1972–1983). *Гілея: науковий вісник* / Київ, 2021. Вип. 161 (№ 3-4). Ч. 1. Історичні науки. С. 91–96. (Збірник внесено до міжнародних баз: Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (США); SIS (Scientific Indexing Services) (США); InfoBase Index (Індія)).

*Публікації, що додатково відображають результати
наукового дослідження:*

9. Черняхівська О. М. «Історія міст і сіл Української РСР». *Електронна «Енциклопедія історії України»* / Інститут історії України НАН України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mist_i_sil_URSР (дата публікації: 2020 р.; дата звернення: 20.03.2021 р.).

10. Черняхівська О. М. Щодо виникнення задуму створення унікальної вітчизняної багатотомної містознавчої енциклопедії «Історія міст і сіл Української РСР». *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: III Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька*: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 12 листопада 2015 р. / редкол.: А. В. Скорохатова (голова) та ін. Київ, 2015. С. 227–235.

11. Черняхівська О. На посаді заступника Головного редактора УРЕ: внесок Олександра Касименка у підготовку багатотомної «Історії міст і сіл УРСР». *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України, 29–30 квітня 2016 р., м. Дніпропетровськ / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпропетровськ, 2016. Ч. II. С. 61–63.

12. Черняхівська О. М. Особливості і проблеми підготовки тому «Київська область» унікального енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» у 26 томах. *Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 26–27 березня 2021 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2021. С. 50–54.

13. Черняхівська О. М. Проблеми висвітлення депортації кримських татар (1944) у контексті створення Кримського тому енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Тернопіль, 11 березня 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 30. С. 64–69.

14. Черняхівська О. М. Постанова ЦК КПУ від 18 лютого 1967 р. «Про підготовку і видання енциклопедичної літератури в республіці» у контексті змін у реалізації проекту «Історія міст і сіл Української РСР у 26-ти томах». *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (21–22 квітня 2021 р.): збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2021. С. 58–60. URL: https://bdpu.org.ua/wpcontent/uploads/2021/04/Sbornyk2021_1.pdf (дата звернення: 30.04.2021 р.).

15. Черняхівська О. «Треба написати історію наших міст і сіл...»: Микола Ткаченко і задум реалізації унікального енциклопедичного проекту «Історія міст і сіл Української РСР». *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України* : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав, 14 квітня 2021 р.) / [ред. кол.: О. М. Лукашевич та ін.]. Переяслав (Київська обл.), 2021. С. 125–128.

16. Черняхівська О. Значення створення тому «Харківська область» для реалізації проекту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. *Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей*. Харків, 2021. Число 48. С. 148–158.

17. Черняхівська О. Складності підготовки тому «Кримська область» енциклопедичного проекту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26 томах. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри* : збірник наук. праць / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон, 2021. Вип. 8. С. 442–450.

18. Черняхівська О. Том “Харківська область” як первісток енциклопедичного проекту “Історія міст і сіл Української РСР” у 26-ти томах. *Тези доповідей до XXV Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання»*. Харків, 2021. С. 87-89. URL : http://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Vidannya/tezi_20.05.2021.pdf (дата звернення: 21.05.2021).

19. Черняхівська О. Проблеми підготовки тому «Київ» унікального енциклопедичного проєкту “Історія міст і сіл Української РСР”. *Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності*: матеріали міжнар. наук.-теорет. інтернет-конф., Харків, квітень 2021 р. Харків : Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 92–96.

20. Черняхівська О. Енциклопедичний проєкт «Історія міст і сіл Української РСР»: аспекти формування архівних колекцій редколегій та відділу ІМІС Інституту історії АН УРСР. *Архівістика : теорія, методика, практика* : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2021 р., м. Кам’янець-Подільський) / [ред. кол.: С. А. Копилов (співголова), А. В. Хромов (співголова) та ін.]. Кам’янець-Подільський, 2021. С. 196–200.

АНОТАЦІЯ

Черняхівська О. М. Довідково-енциклопедичні проєкти з локальної історії в українській історичній науці другої половини 1950-х – початку 1980-х рр.: організаційні форми, ідеологічні функції, практична реалізація. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Інститут історії України Національної академії наук України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню наймасштабнішого вітчизняного проєкту з локальної історії другої половини 1950-х – початку 1980-х рр. – багатотомної (у 26-ти томах) «Історії міст і сіл Української РСР» та її похідної – російськомовної версії проєкту «Истории городов и сёл Украинской ССР».

З’ясовано суспільно-політичні передумови, які викликали з середини 1950-х рр. сплеск громадського зацікавлення локальною історією. У відповідь на суспільний запит академічні історики Львова та Києва запропонували підготувати багатотомний історико-географічний словник «Соціалістичні міста і села Радянської України». Після схвалення ініціативи компартійним керівництвом УРСР 1962 р. розпочалося виконання багатотомного проєкту «Історія міст і сіл Української РСР». Проаналізовано основні етапи роботи над виданням, кризові моменти, з’ясовано його досягнення й недоліки, реконструйовано роль провідних виконавців проєкту.

Ключові слова: історичне краєзнавство, локальна історія, історико-географічний словник «Соціалістична міста і села Радянської України», «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах (1962–1974), «История городов и сёл Украинской ССР» (1974–1983; 14 томів), Іван Бутич, Ярослав Дашкевич, Олександр Касименко, Іван Крип’якевич, Микола Ткаченко, Петро Тронько, Петро Шелест.

АННОТАЦИЯ

Черняховская Е. М. Справочно-энциклопедические проекты по локальной истории в украинской исторической науке второй половины 1950-х – начала 1980-х гг.: организационные формы, идеологические функции, практическая реализация. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Институт истории Украины Национальной академии наук Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексному исследованию наиболее масштабного отечественного проекта по локальной истории второй половины 1950-х – начала 1980-х гг. – многотомной (в 26-ти томах) «Історії міст і сіл Української РСР» и её производной – русскоязычной версии проекта «Истории городов и сёл Украинской ССР».

Выявлены общественно-политические предпосылки, которые вызвали с середины 1950-х гг. всплеск общественной заинтересованности локальной историей. Отвечая на общественный запрос, академические историки Львова и Киева предложили подготовить многотомный историко-географический словарь «Социалистические города и сёла Советской Украины». После одобрения инициативы компартийным руководством УССР в 1962 г. началось выполнение многотомного проекта «История городов и сёл Украинской ССР». Проанализированы основные этапы работы над изданием, кризисные моменты, выяснены его достижения и недостатки, реконструирована роль ведущих исполнителей проекта.

Ключевые слова: историческое краеведение, локальная история, историко-географический словарь «Социалистические города и сёла Советской Украины», «Історія міст і сіл Української РСР» в 26-ти томах (1962–1974), «История городов и сёл Украинской ССР» (1974–1983; 14 томов), Иван Бутич, Ярослав Дашкевич, Александр Касименко, Иван Крипьякевич, Николай Ткаченко, Петр Тронько, Петр Шелест.

ABSTRACT

Chernyakhivska O. M. Reference and encyclopedic projects on local history in Ukrainian historical science of the second half of the 1950s – early 1980s: organizational forms, ideological functions and practical implementation. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate of Historical Sciences Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation focuses on a comprehensive study of the multivolume (in 26 volumes) «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» and its derivative – Russian version of the «History of Cities and Villages of the Ukrainian

SSR» project, as the largest domestic project on local history of the second half of the 1950s – early 1980s.

The social and political preconditions, caused a splash of public interest in local history since the mid-1950s have been clarified. In response to a public request, academic historians of Lviv and Kyiv offered to prepare the «Socialist Cities and Villages of Soviet Ukraine», a multi-volume historical and geographical dictionary. When the Ukr. SSR Communist Party leaders approved that initiative in 1962, the implementation of the «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» multi-volume project began. The main stages of work on the publication and crisis moments have been analysed, its achievements and shortcomings have been clarified and the role of the leading executors of the project has been reconstructed.

It was a mobilization project, so for its successful implementation and current control, resolutions of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine were issued periodically. A current state and prospects of the multi-volume edition were estimated there. The decisions of the Central Communist Party Committee also approved personnel changes in the «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» Main Editorial Board.

The hypertrophied attention paid to the Soviet period of the history of cities and villages was a disadvantage of the project. According to the directives, it should have been presented in a pompous form exclusively. The presence of numerous «white spots» in the Soviet history of the Ukr. SSR made it difficult to write texts, forcing the authors to sugar-cover the real and recent past facts. Thus, the «Crimean» or the «Crimean Tatar» issue, the criminal action of the Stalinist regime in 1944 with the deportation of many of its indigenous inhabitants from the peninsula and the settlement of this territory by the newcomers, became the «stumbling block». The resistance of the Russian-speaking and Russian ethnic party nomenclature of the Crimean region not only resulted in the idea of bilingual publication of the regional volume at the last stage of the project (major part of the edition – in Russian, minuscule share – in Ukrainian). It was on the «New historical community – the Soviet people» all-Union and republican political and ideological Russification trend at that time. The idea to publish a Russian-language version at least of some volumes of the «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» appeared.

Russian-language series of the «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR», launched in 1974 was prepared in a much worse political and ideological atmosphere than its predecessor – the «Ukrainian» version of the project. Changes were made for the worse at the top of the republican party nomenklatura. Petro Shelest, who tolerated the Ukrainian cultural projects, was replaced by Russifier Volodymyr Shcherbytsky. Consequently, Valentyn Malanchuk, who fought against the «Ukrainian bourgeois nationalism», provided

ideological censorship between 1972–1979 years. He namely supervised the «ideologically correct» content of the Russian-language edition of the «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR». The all-Union atmosphere of the «stagnation» era with its cult of the General Secretary of the CPSU Central Committee Leonid Brezhnev influenced the illustrative series and content of the volumes of the Russian segment of the project.

The multivolume «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» still is of encyclopedic significance, remaining a unique source of knowledge on a number of topics, primarily on the local history of Ukraine. For the first time, the publication drew the attention of general population to regional and historical issues. During its preparing, the local history movement in the Ukr. SSR intensified: guidebooks on historical places, monuments of history, architecture, art, route maps, advertising booklets, posters, and albums began to be published annually in ten million copies.

At the same time, the publication has significant disadvantages. The text, especially on the Soviet period history, is overly ideologized. The system of historiographical prohibitions led to the tabooing of a number of important topics: the Ukrainian Revolution (1917–1921), the Holodomor (Famine-Genocide) (1932–1933), the Great Terror (1937–1938), Stalin deportations of peoples, etc. The material is presented unevenly: the era after 1917 clearly dominates. The texts are over-saturated with the «labor achievements», «heroic deeds» and «hostile crimes». The dates of establishment of certain settlements enshrined there need to be revised.

Considering disadvantages of the publication and a wealth of information put into circulation both, since the late 1980s Petro Tronko actively promoted the idea to republish the edition, taking into account new information and changing methodological approaches to the publication. In 2002, the Cabinet of Ministers of Ukraine issued a resolution instructing the relevant ministries and departments to make proposals for the publication of a multi-volume «History of Cities and Villages of Ukraine». However, Tronko, a main driver of the project died in 2011 and the lack of funding did not let implementation of that plans.

Key words: local history, historical and geographical dictionary «Socialist Cities and Villages of Soviet Ukraine», «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes (1962–1974), «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» (1974–1983; 14 volumes), Ivan Butych, Yaroslav Dashkevych, Oleksandr Kasymenko, Ivan Krypyakevych, Mykola Tkachenko, Petro Tronko, Petro Shelest.

Підп. до друку 29.07.2021. Формат 60×90 1/16. Папір друк. апарат.
Друк цифровий. Облік.-вид. арк. 0,89. Тираж 100 прим. Зам. 32.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої
справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.*